Říkají mi Stromo. Narodil jsem se v roce 1967 v Prachaticích, a tady také od malička bydlím. Ale můj otec Vojtěch Biháry, mezi Romy známý jako Lalino, se narodil nedaleko Nitry, v městě, kde se mluvilo maďarsky. On sám chodil do maďarské školy a vedle maďarštiny hovořil romsky a slovensky. Byl z rodů takzvaných Cerharika Romů (pozn. od slova cerha = stan), ti mluvili nářečím olašské romštiny, které mu se říkalo cerhárské. Moje máma pochází ze Seredě, ze známého olašského rodu Bougešti, a ona zase mluvila nářečím jejich rodiny. Tyhle rody si vzájemně rozuměly, lišila se jen jednotlivá slova. Romské zvyky a tradice, jako byly Vánoce, křtiny, svatby, pohřby a další, ale byly u obou rodin stejné. Když si máma vzala tátu, musela se mu ale přizpůsobit: musela začít mluvit jako on. Protože u Romů se říká: „O Rom phirável o kolopo, i romňi o dikhlo," tj. muž nosí klobouk, žena pouze šátek. To znamená, že muž reprezentuje a řídí rodinu, žena se mu musí přizpůsobit.

Můj děda Ferko pocházel z Maďarska, vyrůstal přímo v Budapešti. Vzal si za ženu Romku ze Slovenska z rodu jípoještí. Tihle jípoještí byli kotláři (romsky kakavára). Až do doby příchodu komunistů v roce 1948 se živili tím, že kočovali po městech a vesnicích, ve vozech společně s dětmi, s celými rodinami. Na rozdíl od některých kočujících Romů, kteří často jen kradli slepice a dělali trestnou činnost, tihle kotláři se živili poctivou prací. Kam přijeli, šli na úřad, a tam oznámili, že čistí kotle. Chodili hlavně k soukromníkům, pekařům, kteří měli velké díže, velké kotle, ve kterých se dělalo těsto, a tyhle velké nádoby čistili, vyspravovali. Za to vydělávali velké peníze v té době. Tyhle jípoještí byli velmi bohatá rodina. Proto si také vzal můj děda moji babičku. Můj děda byl velký fešák, krásný muž. Moje babička moc hezká nebyla, ale děda si jí vzal kvůli tomu, že byla z bohaté rodiny. Když potom zemřel jeho tchán a tchýně, on stanul v čele rodiny.

Slyšeli jste o bohatém Bakrovi, co měl zlaté a stříbrné knoflíky? Tenhle Rom byl vyhlášený v Maďarsku, na Slovensku i v Česku, že byl ze všech Romů nejbohatší. Teď Vám řeknu, proč byl tak bohatý. Kdysi neměli kočující Romové záchody, když jezdili s vozy. Takže ten Rom šel konat potřebu za kapličku. Tehdy mu přezdívali chudý Bakro. Podle toho, jak mi to vyprávěl otec, se to odehrálo v roce 1936. A jak dřepí za tou kapličkou, našel velkou nádobu plnou dukátů. Ty tam zřejmě schovali bohatí Židé, kteří už tušili, že přijde válka. On tenkrát ani neznal jejich hodnotu, a tak zaplatil klidně v obchodě jedním dukátem za cigarety. Dnes by za takový dukát dostal několik tisíc. Takže tehdy mu začali říkat Barválo Bakro (bohatý Bakro). Byl vyhlášený jako nejbohatší Rom. No, a jako druhý nejbohatší byl vyhlášený můj děda. Bohatství si užíval ještě i můj táta. U nich neexistovalo posílat své ženy krást slepice nebo jiné jídlo, jak tomu bylo u chudých kočovných Romů. Oni si žili na vysoké úrovni. Můj děda si koupil v roce 1951 v mototechně automobil, nový Tudor, to byla zastřešená Škoda Octávie. Tehdy měl auto jen málokdo. Byl velmi bohatý, ale bál se to před komunisty dávat najevo. Nebral si proto na sebe veřejně ani zlatý řetěz, ani zlatý prsten nebo jiné šperky. Jenže potom, když byla jejich rodina v 50. letech usazená, museli jít pracovat manuálně na stavby, protože kdyby nešli, zavřeli by je.

Děda odešel s rodinou z Nitry někdy ve třicátých letech, od té doby kočovali a živili se čištěním kotlů. Když přijel děda se svou maringotkou do Prachatic, bylo mu 50 let. To bylo na začátku 50.let. Soukromí pekaři už nebyli, a tak bylo s čištěním kotlů konec. V té době pracoval v cihelnách, dělal přidavače na stavbách nebo v JZD u krav, prostě kde ho vzali, tam dělal. Babička byla doma, vařila

dětem. Když byl můj táta a jeho bratr větší, i oni šli do práce. A tak to bylo celé období komunismu. Na konci padesátých let tady v Prachaticích dostali byt. Potom se ani nemohli odstěhovat, protože tady byli zapsaní při soupisu kočujících osob. Tady jsme potom zůstali celá rodina. Komunisti chtěli, abychom se přizpůsobili, ale mezi našimi Romy se vždycky udržely naše zvyky i romský jazyk. U nás doma se také vždy mluvilo a mluví jenom romsky. Neexistuje, abychom se mezi sebou bavili česky!

Můj otec tady v Prachaticích vedl Romy. Mezi Romy se takovému člověku říká Angluno Rom, což znamená česky první nebo přední Rom, což se často trochu nepřesně překládá jako vajda. Byl také romský soudce u romského soudu (krísi), který mezi sebou olašští Romové dělají a řeší tak vzájemné spory. Táta jezdil za Romy i do jiných měst, ale i zemí a snažil se ji pomáhat. Jezdil i do Německa nebo Rakouska. Stýkal se tam i s německými Romy, Sinti a naučil se od nich také sintsky, a to je jejich jazyk hodně odlišný, je to směs němčiny a takové hantýrky.

Otec jezdil po Romech všude možně, a já i můj bratr jsme jezdili s ním. Kolikrát jsem proto ani nešel do školy. Brečel jsem, aby mě vzal s sebou. On byl mezi Romy vážený, vyřizoval pro Romy všechno možné, urovnával mezi nimi spory. Takové věci dělal snad třicet let. Dnes zase dělám to samé já. Jsem angluno Rom za celý jihočeský kraj. Pomáhám Romům v celých jižních Čechách, a to nejenom Romům olašským, ale všem, co to potřebují.

Většinu života jsem žil v Prachaticích, ale krátce jsem žil už jako dospělý i v Popradu, Krupce nebo Rakovníku. S mojí první ženou jsem se seznámil na vojně v Michalovcích, pocházela z Rožkovan, byl jsem s ní dva roky. S mojí druhou ženou jsem už dvacet let, ona je ze Seredě, jako moje máma.

Jako malý jsem jezdil každé prázdniny na Slovensko do Seredě, k mé babičce, a také k rodinám mých strýců. Odtamtud to bylo čtyřicet kilometrů do místa, kde se narodil můj otec. Kolikrát nás s bratrem a sestrami prosil, abychom jeli do jeho rodného města, i přesto, že tam už neměl rodinu. Měl tam ale kamarády, Neromy, se kterými vyrůstal. Oni byli Maďaři. A mě tak díky nim začala zajímat maďarština, a stále jsem se ho vyptával, jak se co řekne maďarsky. Takže se maďarsky dobře domluvím.

Česky jsem se naučil ve školce. Doma jsme česky nikdy nemluvili, pouze romsky. Když jsem nastoupil do školy, už jsem všemu rozuměl. Tátovi záleželo na tom, abychom chodili do školy a učili se. Hodně Romů v té době chodilo do zvláštní školy, ale ani jeden z nás, šesti sourozenců, ne. Vyučil jsem se s maturitou, mám střední odborné učiliště stavební. Pak jsem si ve Vimperku udělal nástavbu jako mistr. Když ale byly moje děti malé, jako všechny romské děti byly automaticky dány do zvláštní školy. Hodně jsem musel bojovat o přeřazení do obyčejné školy. Jenže jeden člověk nemůže vyhrát bitvu a hodně rodičům to tehdy bylo jedno. Celá generace Romů je nevzdělaná kvůli tomu, že chodili do zvláštní školy.

Měl jsem čtyři děti, a doma jsme vždycky mluvili romsky. Svého nejstaršího syna od malička beru všude s sebou, připravuji ho na to, že jednou převezme moje místo. Ve svém životě se snažím usilovat o to, aby Romové dále zachovávali romský jazyk a romské zvyky. Chodím po Romech a vysvětluji jim, že mají mluvit romsky, protože takto hovořili naši otcové a dědové, a měli by tak hovořit i naše děti i jejich děti. Romství je pro mě něco velmi cenného, co se má předávat z generace na generaci. Romský jazyk je cennou součástí romství a já žádám všechny Romy, co tohle čtou, aby udržovali romské zvyky a

romskou řeč, a nekazili jí slovy z jiných jazyků, které do ní nepatří, protože potom by se spolu Romové na celém světě už nemohli dorozumět. Romové, mluvte spolu romsky, aby se neztratily naše romské tradice, a aby se uchovaly zvyky našich předků i dalším generacím. Buďte všichni šťastní!